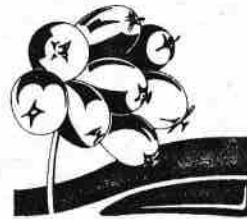

De Rosdoek

n^o26

---

heemkundige studiekring
De Acht Zaligheden

heemkundige studiekring
de acht zaligheden

HEEMKUNDEVERENIGING 'DE HOOGE DORPEN'
VESSEM WINTELRE KNEGSEL

D E R O S D O E K

Aflevering 26

September 1982

Redactieadres: Th. van der Aalst, Ganzestraat 17,
5527 CA Hapert, tel. 04977-1671.

Administratie: C.H.M. Witmer, Nijverheidslaan 16,
5506 EE Veldhoven.

Redactieteam:

Th. van der Aalst, Ganzestraat 17, Hapert.
H. Backbier, Heike 6, Vessem.
Mevrouw Th. Cools-Van Son, Antwerpsebaan 9, Knegsel.
Mejuffrouw C.J.M. Heeren, Wolfshoek 3, Knegsel.
H. Huijbers, Weverstraat 10, Steensel.
A. Kockx, De Pottenbakker 44, Veldhoven.
J.J.A. Smetsers, Leeuwerik 18, Vessem.

De volgende Rosdoek verschijnt in december 1982.

Copy wordt ingewacht tot uiterlijk 1 november 1982
op het adres van de redactie.

Van de bestuurstafel ...

Zo direkt na de vakantieperiode dwarrelt er nog niet zoveel van de bestuurstafel.

Dat wil echter niet zeggen dat er intussen niet is gewerkt. Integendeel.

Zo hebt u inmiddels kunnen lezen dat de studiekring Kerken en Torens een tentoonstelling heeft ingericht in het streekmuseum te Eersel.

Ongetwijfeld zullen diversen van U deze expositie hebben bezocht en hebben kunnen constateren dat deze studiegroep in de afgelopen jaren een enorme berg werk heeft verzet. Terecht is opgemerkt dat thans de eerste fase van het onderzoek is afgesloten. Men kan nu beginnen met het inventariseren van de gegevens en het toegankelijk maken van het materiaal ten behoeve van verder onderzoek en/of studies.

Graag maak ik van de gelegenheid gebruik om de studiegroep te danken voor haar inzet en doorzettingsvermogen. Ontelbaar veel vrije uren zijn in dit onderzoek geïnvesteerd.

Ook het voortzetten van het werk zal nog veel energie en tijd vergen. Moge de belangstelling voor deze tentoonstelling dermate groot zijn dat de leden van de studiegroep de nodige inspiratie opdoen om het begonnen werk geheel af te maken. In dit verband mag zeker niet onvermeld blijven dat mede door de activiteiten van deze studiegroep financiële middelen uit 's Rijkskas beschikbaar kwamen voor de restauratie van de torens van Hoogeloon en Bladel.

Zoals U elders in dit nummer kunt lezen is het programma voor de Kring in het komende seizoen weer nagenoeg gereed. Uw bestuur hoopt voldoende afwisseling voor ieder hierin te hebben kunnen verwerken. Graag houdt het zich aanbevelen voor eventuele suggesties ter zake. Het vertrouwt als altijd op Uw medewerking en belangstelling bij de uitvoering ervan.

15 september 1982

Met vriendelijke groeten
Th. H.v.d. Ven.
voorzitter.

Programma van " De Acht Zaligheden "

- 26 oktober: Lezing van de Heer J. Spoorenberg in het kader van het 750 jarig bestaan van Eindhoven.
- 25 november: Lezing van de Heer W. v/d Wijgert over "Het Brabantse Schuttersgilde"
- 20 december: Avond, welke door eigen leden zal worden verzorgd met een "Heemkundige Kwis"
- 20 januari: Jubileum Jaarvergadering ter gelegenheid van het 35 jarig bestaan van onze Heemkundige Studiekring "De Acht Zaligheden".

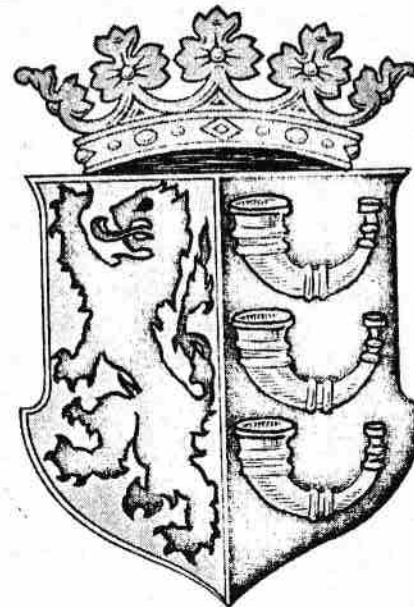
GELEZEN IN DE "PEEL - EN KEMPENBODE" VAN " NOVEMBER 1893

Wintelre. In aansluiting met het bericht in het vorige nummer over de Wintelresche kermis, kan ik nog het volgende mededelen. Niet alleen werd hier het bewijs geleverd van groote ervarenheid in het drinken van een glaasje bier en een afzakkertje, ook het gebruik van vaste stoffen is ons wel toevertrouwd. Reken zelf maar na hetgeen zool op een enkelen kermisdag alhier genuttigd werd. Vijf runderen en drie varkens werden geslacht, terwijl nog 150 pond van buiten aangevoerd werden en ik geloof niet dat den volgenden dag nog veel van dien voorraad te vinden was.

Ook onze dames leverden bewijzen van bedrevenheid in de eedele eetkunst, waarvoor hun telken jare het schoollokaal beschikbaar wordt gesteld.

Toevallig kan ik precies aangeven wat daar alzo gebruikt werd nl: 13 zeer dikke krentemikken met de noodige koffie en een mud bestellen, bovendien als versnapering 2 vat peren, terwijl er een vaatje bier tusschen de bedrijven genuttigd werd. Dat zij met smaak gegeten hadden, toonden de huiswaarts keerenden, door het smakelijk smooien van een sigartje. Aan benoedigdheden werden gebruikt: 5 pond koffie, 5 pond chicorei, ruim vijf pond boter, 10 pond suiker enz. Laet men Wintelre voor "achterlijk" verslijten, ik beweer, dat op het gebied van "gezonde magen" wel eene eereplaats mag ingeruimd worden.

750 JAAR EINDHOVEN 750 JAAR

1232

1982

Het wapen van de gemeente Eindhoven bestaat uit twee delen: een rode leeuw op een zilveren veld en daarnaast drie zilveren jachthoorns op een rood veld. De leeuw is afkomstig uit het wapen van de vroegere landsheer, de hertog van Brabant. De jachthoorns stonden in het wapen van de heer van de stad, de graaf van Horne. Op het wapenschild staat een gouden kroon met vijf bladeren

De enige grote stad in onze naaste omgeving "Eindhoven" viert dit jaar feest en wel haar 750 jarig bestaan als stad. Ook al wordt dit door sommige mensen bestreden, het feest wordt gevierd. Uw bestuur meent dat wij als heemkundige buurkring hieraan niet ongemerkt voorbij mogen gaan. Allereerst was een excursie overwogen, doch op advies van mogelijke gidsen, die bang waren, dat platgetreden paden zouden worden bewandeld, hebben we hiervan afgezien. U hebt van ons een kennisgeving ontvangen, waarin onder andere twee tentoonstellingen onder Uw aandacht zijn gebracht, die ons in dit verband zeker de moeite van het bezoeken waard leken.

Eveneens hebben we de Heer J. Spoorenberg, medewerker van het streekarchief Zuid-Oost Brabant bereid gevonden voor ons een lezing over Eindhoven te houden en hierbij enkele dia's te vertonen.

De Heer J. Spoorenberg zal ons een stuk geschiedenis onder de aandacht brengen, dat zich vooral toespitst op de laatste twee eeuwen.

In deze tijd heeft de ontwikkeling van de stad een grote vlucht genomen.

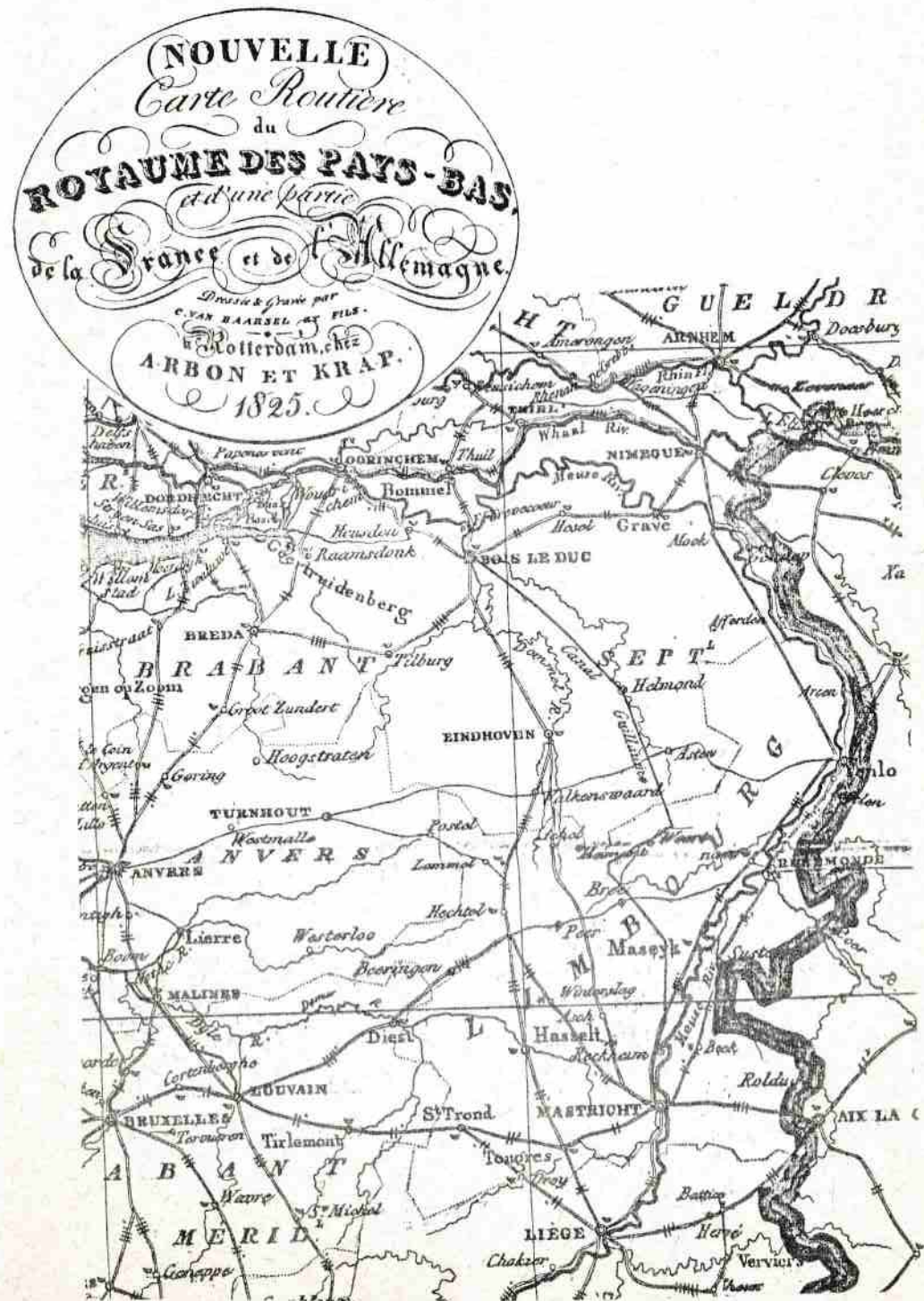
De wisselwerking tussen Eindhoven en onze Kempen zal slechts in klein bestek behandeld worden, daar deze relatie hoofdzakelijk voortvloeit uit de genoemde grote ontwikkeling.

De omgeving van de stad was namelijk voor de industrie, die omstreeks 1820 op gang kwam de leverancier van de goedkope arbeidskrachten, met name de thuiswerkers, vrouwen en kinderen.

Zonder deze krachten was Eindhoven voor de grotere industrieën niet aantrekkelijk geweest als vestiging. Een ander belangrijk punt voor deze industrieën, was de ontsluiting van de stad voor weg - en waterverkeer. De watervoorziening van de stad werd geleverd door de Dommel en de Gender, maar voor transportdoeleinden zijn deze beken uiteraard ongeschikt. Om een goede waterverbinding te verkrijgen, diende deze aangelegd te worden.

De aanleg van de Zuid Willemsvaart leek een prachtige kans om dit probleem op te lossen. Helaas voor Eindhoven besliste de regering, dat het tracé langs Helmond moest worden getrokken. Wilde Eindhoven toch van goedkoop watervervoer verzekerd zijn, dan moest een kanaal naar Helmond worden gegraven. Hiertoe besloot het stadsbestuur dan ook en in 1846 was de waterontsluiting een feit. De weg van Eindhoven naar den Bosch was in 1800 de enige verharde weg in de omgeving, deze werd in 1820 verbonden met de straatweg naar Luik. Hiermede was een berijdbare doorgaande route verwezenlijkt.

Het treinverkeer is in 1866 voor Eindhoven van belang geworden, omdat de verbinding Bostel-Eindhoven-Helmond toen gerealiseerd werd en hiermede aansloot op een reeds bestaande verbinding van Eindhoven met Hasselt en Luik. In "Beknopt overzicht van de ontwikkelingen te Eindhoven in de negentiende- en twintigste eeuw", een uitgave van het

Gemeentearchief te Eindhoven, kunnen we lezen, dat de frequentie van het diligence-verkeer er als volgt uitzag:

Eindhoven - 's-Hertogenbosch	7x per week
" - Hasselt en Weert	2x per week
" - Helmond, Breda, Turnhout	1x per week.

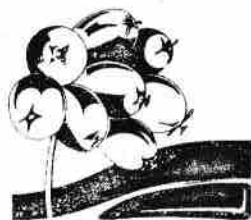
De route van de postverbindingen in 1825 kunt u op het hierbij aangegeven kaartfragment zien.

Uit al deze ontwikkelingen, die in de eerst helft van de 19e eeuw hoofdzakelijk plaats vonden, blijkt dat terwijl Eindhoven zich klaar maakt om uit te groeien tot de stad die het nu is, de Zaligheden volledig in hun isolement blijven.

Dit zal zeker het ontstaan van een nauwe relatie niet bevorderd hebben en is mijns inziens nu nog merkbaar, indien we bijvoorbeeld de contacten tussen Eindhoven en Aalst-Waalre vergelijken met onze contacten.

Ik hoop, dat ik met dit verhaal enige stof heb mogen aandragen om de avond van de lezing voor u nog interessanter te maken.

M.R. van Zoeren

heemkundige studiekring
de acht zaligheden

Nieuwe leden:

mej. P. Dielissen, Eersel.
hr. A.H.C. Louwers, Veldhoven.

PIJPEKOPJES IN KNEGSEL

Iedereen, die wel eens over een akker loopt of die in zijn tuin spit, zal het opvallen dat de aarde soms fragmenten van aardewerk pijpjes bevat. Gebroken pijpestelen of pijperekopjes tonen aan, dat er vroeger ook werd gerookt. Een gebroken pijp liet men kennelijk achter op de plaats waar men op dat moment was. Vaak zullen restanten van aardewerk pijpen via mest op de akkers zijn terechtgekomen. Opvallend daarbij is, dat er op sommige akkers vaak veel materiaal wordt gevonden, terwijl andere akkers hoegenaamd niets opleveren. Een van de akkers waar opvallend veel pijperekop materiaal wordt gevonden is de z.g. gildeakker, gelegen aan het oude kerkhof te Knegsel. 1) Gedurende de laatste 4 jaren hebben we deze akker in de maanden februari, maart en april regelmatig afgezocht. Naast een aanzienlijke hoeveelheid aardewerk potscherven, verzamelden we gebroken pijpestelen en gebroken pijperekoppen. Langzamerhand werd het duidelijk dat er een grote variëteit bestond in het gevonden materiaal. De vorm van de kop, de dikte van de steel, de diameter van het rookkanaal, de aanwezigheid van een hielmerk en afbeeldingen of versieringen waren van pijperekop tot pijperekop verschillend. Bestaande literatuur, 2) maakte ons duidelijk dat deze verschillen kunnen worden gebruikt voor datering en de herkomst van de pijpen. Wellicht kan deze datering bijdragen aan de datering van andere vondsten op de gildeakker op dezelfde wijze waarop bij scheepswrakken in de N.O. - polder o.m. met behulp van pijperekopfragmenten zijn gedateerd.

Voordat we op de methode van datering nader ingaan lijkt het ons nuttig kort de geschiedenis van de aardewerk pijp te schetsen.

De oudste aanwijzing dat er " indiaans gras " of tabak werd gerookt, dateert uit 1573 uit Engeland. De pijpen van toen bestonden uit een soort potlepeltje van gebakken klei, hoewel ook walnoten en hazelnoten dopjes werden gebruikt. In 1598 was het pijproken al wijd verbreid, maar van de makers is voor 1603 niets bekend. De eerste

Engelse pijpjes hebben een vrij klein en slank kopje, dat een hoek van ongeveer 30° maakt met de steel die vrij dik is. De oudste in Nederland gevonden pijpjes zijn van Engelse makelij, maar de Hollanders uit het begin van de gouden eeuw waren ondernemend en ze namen het pijpmakersvak dan ook snel over van hun Engelse collega's, waarvan sommigen trouwens zich in Amsterdam en Haarlem vestigden. Centrum van het pijpmakersvak werd de stad Gouda, maar ook Schoonhoven en Gorcum hadden pijpmakers. Waarschijnlijk verspreidde het pijpmakersvak zich na het einde van de 80 - jarige oorlog naar andere steden zoals 's Hertogenbosch, Breda, Roermond en Maastricht. De Bossche pijpmakers imiteerden in vorm en merk soms hun Goudse collega's, hetgeen hen soms op een aanklacht kwam te staan. 3) Het gebruik van de aardewerk pijp duurde tot in het begin van deze eeuw. De snel breekbare aardewerk pijp werd langzamerhand vervangen door de houten en meerschuimen pijpen. Oudere mensen herinneren zich de aardewerk pijp nog goed. 4)

Het materiaal van de pijp bestond uit een speciaal soort witte klei, die men aanvoerde vanuit de Zuidelijke Nederlanden of uit Rijnland. Door deze kleisoort kreeg de pijp een hard en glad oppervlak, maar tegelijkertijd was het materiaal erg bros, waardoor gemakkelijk breuk kon ontstaan.

De oorspronkelijke vorm van de kop was de klok - of kelkvorm. Deze werd naderhand vervangen door de trechtervorm. Deze vorm was niet veel groter maar wel wijder. Omstreeks 1700 ontwikkelde zich het langgerekte eivormige type, dat sindsdien lang in gebruik is gebleven. Alle gevonden koppen op de gildeakker waarvan de vorm viel te herkennen waren van het eivormige type, zodat we moeten aannemen dat ze niet dateren van voor 1700. Bij de pijpestelen daarentegen zijn er aanwijzingen dat er sommige bij zijn die stammen uit het begin van de 17e eeuw.

Met behulp van fig. 1 zullen we een pijpekop eerst nader beschrijven. 2) (Zie: volgende bladzijde)

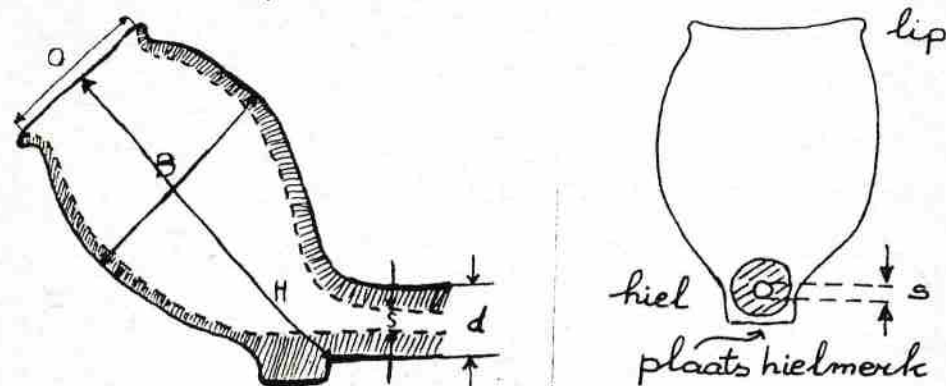

fig. 1

- d = dikte van de steel
- B = breedte van de kop
- H = hoogte van de kop
- S = diameter van het rookkanaal
- O = opening van de kop

De oudste aardewerk pijpjes hadden een kleine kop, want aanvankelijk was de tabak nog duur en de grote welvaart van de Nederlanden moest nog komen. De steeldikte en de diameter van het rookkanaal waren bij de oudste pijpjes vrij groot. De afwerking van de pijp was aanvankelijk nog vrij primitief. Het oppervlak was vergeleken met de latere pijpen nog vrij ruw en grofkorrelig.

De hoek tussen kop-as en steel-as was ongeveer 130° . In de loop van de 17e eeuw, toen de welvaart in de zeven provinciën toenam en de kwaliteit van de gebruikte kleisoorten beter werd, werd de pijpekop groter. Tegelijkertijd werd de steel langer en dunner, de versieringen op de pijpekop vaak fraaier. De hoek tussen kop-as en steel-as nam bij bepaalde typen pijpen af van 130°

naar minder dan 90° .

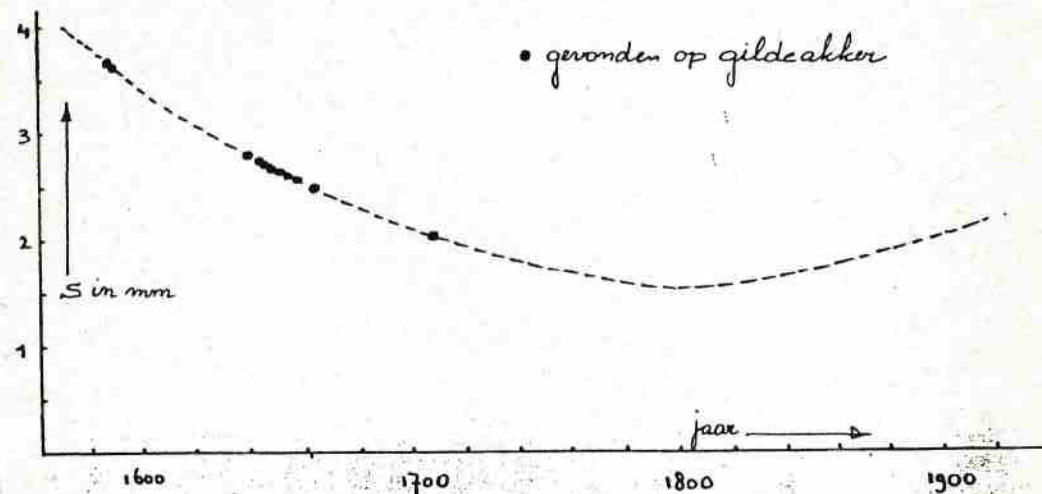
Wat voor eigenschappen van de pijp komen in aanmerking om gebruikt te worden voor datering. We noemen een viertal eigenschappen en passen de dateringsmethode toe op het materiaal dat op de gildeakker gevonden is.

1° Vlg. Friederich. 2) is het produkt $HxBxO$ uitgedrukt in mm^3 een van de beste dateringsmethoden. Per kopvorm bestaat er een zeer duidelijk verband tussen $HxBxO$ produkt en het jaar van fabricage. Tot op zo'n vijf jaar nauwkeurig kan de pijp worden gedateerd. Het nadeel van deze methode is dat je een vrijwel complete kop moet vinden. Slechts in een tweetal gevallen konden we deze methode toepassen op vondsten op de gildeakker. Twee eivormige koppen hadden $HxBxO$ produkten van 26.000 en 20.700 mm^3 hetgeen vlg. Friederich betekent dat ze dateren van ongeveer het jaar 1800 respectievelijk 1770.

2° De diameter van de kopopening O nam tussen 1590 en 1700 lineair toe van 9 mm to 16 mm. Ook hier moet het fragment van de pijpekop groot genoeg zijn om O op te meten. Bovendien moeten er verdere aanwijzingen bestaan dat het fragment uit de genoemde periode stamt. We hebben geen fragment gevonden dat hieraan met voldoende betrouwbaarheid voldeed. De hoek tussen kop-as en steel-as kan een bepaalde aanwijzing voor datering versterken of tegenspreken. 5) Op zichzelf echter zegt deze hoek niet veel, omdat zowel hoeken van 130° als van 90° naast elkaar voorkwamen in een bepaalde tijdsperiode.

Voor fig. 2 zie: volgende bladzijde.

3° De diameter van het rookkanaal vertoonde tussen 1580 en 1920 het in fig. 2 weergegeven verloop. De onderbroken lijn namen we over van Friederich. 2) De punten op

figuur 2

deze lijn vonden we door op onze pijpestelen eerst een selectie toe te passen. We zonderden relatief dikke pijpestelen met een ruw oppervlak af van de rest en maten van deze partij de diameters. De gevonden waarden werden op de lijn uitgezet. Op basis van deze methode zouden de oudste pijpestelen op de gildeakker dateren van rond het jaar 1600, terwijl ook een concentratie van omstreeks 1650 werd aangetroffen. Hoeveel pijpestelen met een bepaalde diameter van het rookkanaal werden op de gildeakker gevonden? De onderstaande tabel geeft hiervan een overzicht:

diameter rookka- naal in mm	aantal stelen op gildeakker	diameter rookka- naal in mm	aantal stelen op gildeakker
1.9	4	2.8	4
2.0	10	2.9	1
2.1	7	3.0	1
2.2	21	3.1	2
2.3	8	3.2	-
2.4	3	3.3	-
2.5	2	3.4	-
2.6	4	3.5	-
2.7	3	3.6	2

De diameter van het rookkanaal die meest frekwent werd aangetroffen is 2.2 mm. Volgens fig.2 kan dit betekenen dat deze stelen dateren uit 1690 of uit 1910. Gezien de gladde afwerking van de vaak dunne stelen houden we het op het laatste. Opvallend is dat de diameters van 1.3 t/m 1.8 mm - corresponderend met de periode 1740 - 1890 - tot nog toe op de gildeakker niet werden gevonden. Dit kan betekenen dat de rookkanaaldiameter bepaling niet juist is voor het in Knegsel gevonden materiaal, of dat er inderdaad geen bijdrage is uit deze periode. Dat dit wellicht juist is wordt ondersteund door het feit dat de dorpskern van Knegsel zich na 1688 naar elders heeft verplaatst. 1)

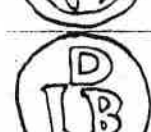

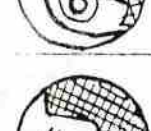
4° De meest interessante methode is de datering aan de hand van hielmerken en versieringen van de hiel en de kop. Zoals de romeinen hun terra sigilata* voorzagen van een stempel van de maker, zo voorzagen de pijpmakers hun produkten ook van een merkteken. Dit merkteken werd onder de hiel van de pijp aangebracht (zie fig. 1 en foto 1) Er bestaan nog gildeboeken, die de eigenaar van een bepaald hielmerk vermelden en het jaar waarin de de meesterproef werd afgelegd. 6) De hielmerken kunnen

* sigilata (= gestempeld)

Foto 1. Een afbeelding van een 25x vergroot hielmerk met de letter H.

worden onderverdeeld in beeld-, letter- en cijfermerken. Tot de beeldmerken behoren afbeeldingen van bloemen (bijv. de Franse lelie), wapenschilden, personen, dieren boten, enz. Lettermerken geven vaak de initialen van de pijpmakers. Ook cijfers horen bij een bepaalde pijpmaker of pijpmakersfamilie. Vaak bleven de hielmerken lange tijd in de familie doordat de zoon of schoonzoon het hielmerk van zijn vader of schoonvader overnam.

	afbeelding hielmerk en beschrijving	hoek tussen steel en kop	bijzonderheden
	Ongekroonde 19 op de zijkant v/d hiel; N	niet meetbaar	Volgens (6) merk van Goudse pijpmaker. In 1729 behoorde het aan Jan Jonckhoen. Bleef in gebruik tot in de vorige eeuw.
	Gekroonde 37 op de zijkanten v/d hiel; 2 wapenschildjes + daarboven S	± 130°	Volgens (6) merk van Goudse pijpmakers. Behoorde in 1732 bij Teunis Veregge. Tot in de beginjaren van 1800 bekend. Assymetrisch gat en eivormige kop.
	Gekroonde P 3 puntjes (roosjes?) rechts v/d P geen versieringen op de zijkant v/d hiel	± 130°	Volgens (6) een Goudse pijpmaker. Kleine eivormige kop, Assymetrisch gat. Behoorde in 1732 aan Reijnier Blom.
	Ongekroond figuurtje (sierlijke K?). Op de zijkanten v/d hiel; 3 v'tjes onder elkaar + 3 puntjes	± 150°	Eivormige kop met bruine uitslag. Behoorde rond 1800 aan Cornelis Brem, Gouds pijpmaker (6).
	Ongekroonde IK geen versieringen op de zijkanten v/d hiel	± 140°	Eivormige kop. Behoorde in 1732 aan Isaak Kapteijn. Wordt nadien niet meer vermeld (6).
	Gekroonde H geen versieringen op de zijkanten v/d hiel	niet meetbaar	Wordt o.m. gebruikt door Jan Timmers in 1735 en Jacob Noot in 1730. Goudse pijpmakers (6).
	Ongekroonde I ^D B op de zijkanten v/d hiel; 2 wapenschildjes	± 130°	Eivormige kop. Dit merk behoorde oorspronkelijk aan de pijpmaker Jan de Bock uit Gouda, vlg. de gildeboeken ingeschr. tussen 1705 - 1720. (3) Dit merk werd in de jaren 1845 - 1847 ook nog gezet.
	Ongekroond scheepje op de zijkanten v/d hiel; 2 wapenschildjes + een bloempje	± 130°	Eivormige kop. Volgens (2) 1 mast zeilschip; 1640 - 1675. Waarschijnlijk Goudse pijp uit 1670 - 1690. Hielmerk is tot 1940 gebruikt (3).
	Gekroonde 69? op de zijkanten v/d hiel; 1 wapenschildje + 1 puntje	± 140°	Assymetrisch gat. Het merk 69 wordt o.m. door de Goudse pijpmakers Jacobus van Elst (1730) en Hermanis van Keulen (1730) gebruikt. Is tot 1850 gebruikt (6).
	Zwaar beschadigd: gekroonde 6? op de zijkanten v/d hiel; wapenschildje	± 140°	- HBO product: 20700 volgens tabel 1770. - Eivormige kop

Cijfermerken kwamen met en zonder kroontje voor. In tabel 2 hebben we de hielmerken zoals we ze aantreffen op de gildeakker te Knegsel samengevat. Tot onze verrassing bleken alle gevonden hielmerken vermeld te worden in de literatuur over de Goudse pijpmakers (6,7) Of deze pijpen inderdaad gemaakt zijn in Gouda of dat we te doen hebben met imitaties uit andere steden is een onzekere zaak. Het aantal nagemaakte pijpen, afkomstig van lokale pijpmakerijen, en voorzien van een Gouds hielmerk is groot en valt slechts te herkennen aan uiterst geringe zaken zoals de kleistructuur, de wijze van afwerking, enz. 3)

We vonden een pijpekop voorzien van een fraaie afbeelding van een vis met daarboven een kroon, doch zonder hielmerk. Volgens Niels Augustin, 7) was dit een pijp afkomstig van Goudse of Gorcumse pijpmakers uit de 18e eeuw. Het moge duidelijk zijn dat de hielmerken minder een juiste datering zullen opleveren dan wel de herkomst van de pijp. Ook zegt een pijp iets over de gebruikers. Immers een rijk versierde pijp zal duur zijn geweest en ze zal voornamelijk zijn gebruikt door de welgestelden. Rijke versieringen van de pijpekop troffen we in het algemeen niet aan uit de vondsten op de gildeakker, doch ze kwamen wel voor.

Samenvattend kunnen we zeggen dat pijpekopjes en pijpestelen aan de hand van verschillende kenmerken kunnen worden gedateerd zowel naar het jaar van fabricage als naar de plaats en de naam van de maker. Een goede datering zal meestal worden gedaan aan de hand van een combinatie van kenmerken. De restanten van de aardewerk pijpjes die we op de gildeakker in Knegsel aantreffen, vertegenwoordigen in zekere zin de volledige bestaansperiode van de aardewerk pijp.

We troffen stelen aan vanaf 1600 maar ook uit het begin van deze eeuw. Het pijproken duidt erop, dat de agrarische bevolking van het kleine dorp Knegsel toch een zekere welstand moet hebben gekend. Men was in staat en

bereid hieraan geld te besteden. Pijpen uit de verafgelegen stad Gouda vonden hun weg naar het kleine Knegsel, daarbij aannemend dat we niet enkel en alleen met imitaties uit andere steden te maken hebben. Tenslotte de vraag hoe komen al deze pijpen op de gildeakker terecht. Als ze via de mest op de akker zijn terechtgekomen, dan moet erook op andere akkers vrij veel worden gevonden. Dit is niet zo. Waarschijnlijker lijkt het ons dat de gildeakker voor een deel ligt op de plaats van het vroegere kerkplein. Immers de plaats waar de kerk vroeger heeft gestaan ligt er pal tegenaan. Ook duidt een verlaging in het profiel van de gildeakker erop, dat er vroeger een weg of een pad liep (Varkensbaan?) Op deze plaats hebben ongetwijfeld mensen met elkaar gesproken. Wellicht stond er ook nog een café. Het roken van een pijp lag daarbij voor de hand. Het lijkt ons zeer wel mogelijk. Misschien vinden wij nog wel meer aanwijzingen voor deze veronderstelling.

Liesbeth en Mat
Theunissen.

Noten in de tekst.

- 1) Jan Pasmans. Het oude kerkhof te Knegsel. De Rosdoek aflevering 20, pag 14 t/m 17, januari 1981.
- 2) F.H.W. Friederich. Pijpelogie. Vorm, versiering en datering van de Hollandse kleipijp. Monografie no 2 van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland.
- 3) Don Duco. Pijpenkabinet Amsterdam. Mededeling.
- 4) Vlg. een mededeling van J.H. Theunissen geb. 26-4-1894 kon je rond 1900 een pakje pijptabak kopen voor 3 cent. Een aardewerk pijp kreeg je er gratis bij.
- 5) De afmetingen van een aardewerk pijp kunnen worden opgemeten m.b.v. een schuifmaat vlg. een door Friederich 2) beschreven methode. Bij pijpekopjes waarvan de steel was afgebroken, maten we de hoek tussen steel-as en

kop-as m.b.v. een sateh-stokje en een gradenboog.

6) S. Laansma. Pijpmakers en pijpmerken 1724-1865
Gijsbers en Van Loon. Arnhem 1977.

7) Niels Augustin. Het Europese pijpen-prentenboek.
Volume II. Vrouwen, kinderen, dieren. pag. 69-70
Ceramisch Museum, Willemstad.

Heemkundevereniging "De hoge dorpen"

Programma sept. t/m dec. 1982

- Op nog nader vast te stellen datum de Huifkartocht naar Eersel, met bezoek aan museum de Acht Zaligheden.
- 30 september. Lezing door Drs. W. Knippenberg over de patroonheiligen van onze drie kerken en over enkele markante patroonheiligen uit de buurt.
20.00 uur. Wintelre. Toegang voor iedereen.
- 21 oktober. Filmavond in Knegsel over molens, oogstgebruiken, en enkele plaatselijke films.
- 18 november. Excursie streekarchief in Eindhoven.
- 16 december. Gezellige jaarafsluiting/eigen werkavond.

Oproep: Ideeën voor het programma van 1983 indienen bij de secretaris. Tel. 04905 - 2008.

GELEZEN IN DE "MEIERYSCHE COURANT" VAN 13 OKTOBER 1894

Vessem. De kermisdagen zijn hier in de beste orde ten einde gelopen.

Des namiddags om 4 uur kregen wij verleden zondag opwekkende tonen te hooren van ons kranig Harmoniegezelschap. Vrolijke stukken werden keurig ten beste gegeven; men juichte en jubelde, en toen om zes uur de moegeblazen muzikanten hun instrumenten aan de haak hingen werd de pret bij 't drinken van een stevig en gezond glaasje Vessems gersten nog geruime tijd voorgezet.

's Maandags werd prijsgeschoten door ons geanimeerd gilde dat den respectabelen ouderdom van ruim 350 jaren achter de rug heeft en toch nog jeugdig bloed door de aderen voelt stromen. Alweer luisterde de harmonie het feest op. Beurtelings klonken gezang en kooperen klanken er werd vrolijk gedronken en geklonken met een lekker glaasje waarop men de menigte bij Roest onthaalde. Natuurlijk kwam het eten ook aan de beurt; en dan was het er even gulhartig als men dit hier steeds gewoon is totdat de beschaduwde rijstepap door rappemeisjesarmen werd opgediend en alles vreugd, genot en vrolijkheid werd. En Dinsdags was 't alweer een andere pret. Met muziek aan het hoofd werden talrijke lokalen bezocht. Natuurlijk werd vriend Jacques niet vergeten, die hartelijk dank zegde voor de attentie en zijn vrienden op de gulste wijze onthaalde. En zoo ging het voort,

den ganschen dag, en de volgende, men zag niet op een kleinigheid, werd er ook nog bijgeknoopt in luide vrolijkheid en genot. Doch zooals gezegd, alles liep in de beste orde af, en dat is het voornaamste. Een enkel maal in het jaar mag men wel eens goed kermis houden.

Een Westerhovense (?) Norbertijn van de abdij van Postel.

Op 18 December 1811 wordt te Westerhoven geboren Johannis Servatius Nijssen (of Neyssen), zoon van Johannis Servatius Nijssen en Petronella Meulendijks. Het tragische hierbij is dat de geboorte-aangifte op het gemeentehuis te Westerhoven geschiedt door Anna Bots weduwe van Thomas Meulendijks, dus de grootmoeder van de jong geborene van moeders zijde. De vader is dan namelijk al op 11 Mei 1811 overleden in Ober Ursel in Duitsland (Taunus).

Jan Servaas Nijssen en Petronella Meulendijks waren op 3 Febr. 1811 te Westerhoven in het huwelijk getreden. Hij was toen 44 jaar en zij 31 jaar. Zijn moeder en haar moeder waren een Bots en van de 4 getuigen bij dat huwelijk waren er drie met de naam Bots en allen kooplieden. Twee uit Westerhoven en één uit Bergeyk. De Botsen behoorden, zo wel in Westerhoven, als in Bergeyk voor die tijd bij de meer gegoede burgers. Zo leende in Oct. 1801 Alb. Bots aan het gilde f.300,-- om een stuk grond te kopen. De "Hoofzman" van dat gilde was Willem Mart. Bots en de "Vaandrik" Willem Alb. Bots. En in Juli 1805 lenen Willem en Geert Bots aan de gemeente Westerhoven f.1600,-- voor de aankoop van de watermolen. Ook Jan Servaas Nijssen geboren en wonende te Borkel staat in zijn huwelijksakte vermeld als koopman. Hij was een koperteut en vandaar zijn overlijden in Ober-Ursel. Ursel was namelijk het centrum van de in dat deel van Duitsland werkende Kempische koperteuten.

Zijn vrouw is na het overlijden van haar man naar haar ouderlijk huis teruggegaan om daar dan ook te bevallen van hun kind wat de voornamen van vader kreeg. Zij is daar gebleven tot 10 Juli 1814 toen ze opnieuw getrouwd is met de 39 jarige koopman Johannis Simon Jonkers uit Luyksgestel. Ook bij dit huwelijk was als getuige nu van de zijde van haar nieuwe echtgenoot, een koopman en wel de 29 jarige Jan van Hout koopman uit Achel. Niet zo verwonderlijk want Johan Simon Jonkers was uit het geslacht van de Luyksgestelse koperteuten Jonkers die hun werkge-

bied in Denemarken hadden. Of Johan Simon ook als zodanig heeft gewerkt is niet komen vast te staan. Maar laten we terugkeren naar de jonge Johannis Servatius Nijssen. De Norbertijnen van Postel hadden in 1797 hun abdij moeten verlaten, al hun eigendommen waren geconfisceerd en door de beheerder der kerkelijke domeinen later verkocht. Zelf waren ze min of meer vogelvrij verklaard als zij hun ambt als zielzorgers uitoefenden. Wat later wordt dit wat verzacht maar blijft het verboden nieuwe ordeleden aan te nemen, hetgeen neerkomt op uitsterferven van de orde. Als ook hier weer wat minder streng naar gekeken wordt blijft de moeilijkheid om voor opleiding van aspirant kanunniken mogelijkheden te vinden. Praktisch alle grote gebouwen die vroeger aan de orde behoorden zijn vervreemd en zeker alles van de abdij van Postel, en iedere abdij verzorgde zijn eigen opleiding. Dan besluiten de abten en/of regenten der geconfisceerde abdijen om een gezamenlijk noviciaat in te richten te Averbode in de hoop om met de daaruit voortkomende versterking straks weer eens in hun abdijen te kunnen terugkeren.

De eerste die zich hiervoor meldt voor de abdij van Postel is Jan Servaas Nijssen geboortig uit Westerhoven. In hoeverre hij nog een Westhovenaar is is een vraag. Hij wordt te Averbode geprofest op 22-3-1839 en gaat in 1841 naar Rekheim waar de resterende Postelse kanunniken een tijdelijk klooster hadden ingericht. En op 27 September 1847 is hij een van de kloosterlingen die feestelijk door de bewoners uit de verre omgeving weer te Postel, dan nog in een gedeelte van de oude abdij, worden ingehaald. Vijftig jaar nadat zij de abdij hadden moeten verlaten.

Bij zijn intrede had hij de kloosternaam Norbertus aangenomen en onder die naam vinden wij hem op de lijst van kloosterlingen van Postel met als functie cellier of keldermeester.

Hij overlijdt te Postel op 4-9-1864, 53 jaar oud.

W.C.M. van Nuenen

(zie blz. 22 boven)

geraadpleegde boeken:

"Campinia Sacra" deel 4 door Floris Prims
Kultuur historische verkenningen in de Kempen deel 5
"De Teuten" redactie W.H.Th. Knippenberg.
Registers der bevolkingsadministratie Gemeente West-
hoven.

//

VAN DE BOEKENPLANK

Prehistorische jagers en verzamelaars te Vessem: een model/ door Nico Arts en Jos Deeben, met een bijdrage van Jan Broertjes.
Stichting Brabants Heem, 1981. 243 p.
(Bijdragen tot de studie van het Brabants Heem; dl. 20)
ISBN 90-70197-07-3 Prijs F. 32,50

Boerenleiders in een heidedorp: een antropologische studie van machtsverhoudingen in een Brabants dorp 1850-1923/ door Aad Nieuwenhuis; publ. van de Vrije Universiteit van Amsterdam, Subfaculteit Culturele Antropologie/ Niet-Westerse Sociologie. Herziene uitgave.
Vrije Universiteit Amsterdam, 1979. 106 p.

Het muziekleven in Noord-Brabant, 1770-1850/ door H.J. Zomerdijk.
Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1981.
XXXIV, 419 p. Proefschrift Tilburg.

Heemkronijk: jubileumboek van Vereniging Heemkundekring "De Heerlijkheid Heeze-Leende-Zesgehuchten" ter gelegenheid van zijn twintigjarig bestaan/red. Eric Kolen, Peter Latjes en Hans van der Meer.
Vereniging enz., 1981. 244 p.
(Heemkronijk; nr. 3-4) Prijs F. 24,75

Dorpenplan Streekorgaan Gewest Helmond.
Streekorgaan Gewest Helmond, 1981. 230 p. Prijs F. 35,-

Stads- en dorpsvernieuwing in Noord-Brabant/ door P.G. Meijer, F. Grunfeld, F. Nicolas e.a.; eindred. U.H.E.M. Nooteboom.
Provincie Noord-Brabant, 1981. 143p. Prijs F. 20,-

Mol-Baelen-Desschel, 1559-1795: de oude keizerlijke vrijheid en haar voogdijdistrict/door Roger Knaepen.
Lions Club Mol-Geel; Molse Kamer voor Heemkunde, Geschiedenis en Familiekunde, 1982.
529 p. Prijs + F. 75,-

Kroniek van de Kempen: (gebundelde uitgave van verhalen enz. in 1981 verschenen in weekblad "De Kempnaer" enz.) /door Harrie Franken, Wim van Gompel, Frans Hoppenbrouwers e.a.
Drukkerij-Uitgeverij "De Kempen", 1982. Prijs F. 25,-

Landschapsecologische relaties via het grondwater in "De Kampina" en omgeving/ door H.J. Roelofs en W. Vos.
De Dorschkamp, Wageningen, 1979. 100 p.
(Rijksinstituut voor onderzoek in de Bos- en Landschapsbouw De Dorschkamp; rap. 213)

Spectrum atlas van historische plaatsen in de Lage Landen/ onder red. van A.F. Manning en M. de Vroede. - 2e druk -
Spectrum, 1982. 256 p. Prijs F. 37,50
ISBN 90-274-9473-8

Hendrik Wiegiersma: enkeling in meervoud/door M. Beks.
Van Spijk, 1982. Prijs F. 49,50.

H. Huybers

Het programma voor het komende seizoen dat U elders in deze Rosdoek vindt afgedrukt, vermeldt voor 9 april 1983 een bezoek aan een neolithische vuursteenmijn in Zuid-Limburg.

Velen van u zullen aangename herinneringen bewaren aan de zeer interessante lezing welke de heer P.W. Bosch op 18 februari 1982 voor onze studiekring heeft gehouden.

In de "Spiegel Historiae" (15e jaargang nr. 2) heeft de heer Bosch een verhandeling geschreven over de neolithische vuursteenmijnen.

Gedeelten van dit artikel zullen we (met toestemming van de schrijver) in deze en de komende aflevering(en) van de Rosdoek opnemen, omdat dit naar onze mening een goede voorbereiding kan zijn voor uw deelneming aan de geplande excursie en mogelijk uw herinnering aan de lezing zal verlevendigen.

Red.

P.W. Bosch

De neolithische vuursteenmijnen

In het Neolithicum ontwikkelde de de landbouw zich zodanig dat er een grotere behoefte aan gereedschap ontstond. De hoeveelheid vuursteen die aan de oppervlakte gevonden werd, was ontoereikend, wat ertoe leidde dat de mens zich ging bezighouden met de ontginning van vuursteenmijnen.

In Europa komen in de kalkstenen van het Krijt op een groot aantal plaatsen vuursteen voor die in de prehistorie door de mens werd gebruikt voor het vervaardigen van

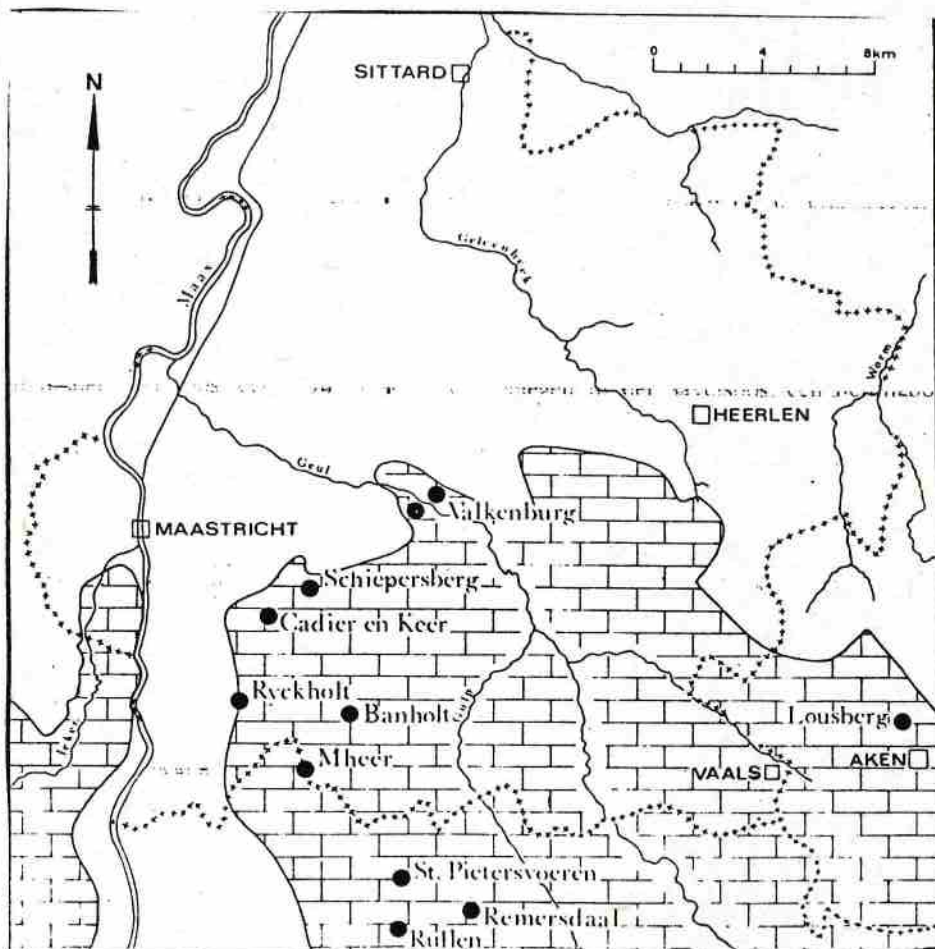
werktuigen en kwam in een aantal straken de mijnbouw tot ontwikkeling. De belangrijkste centra van vuursteenmijnbouw zijn gevonden in Krzemionki (Polen), Spiennes (België), Grimes Graves (Groot Brittannië) en Rijckholt. Over de Neolithische vuursteenmijnen van Rijckholt, hun ontdekking, opgraving en conservering gaat het volgende verhaal.

Ontdekking en eerste onderzoek

De vuursteenmijnen van Rijckholt zijn gelegen in het Savelsbos, een hellingbos en natuureservaat in de oostelijke dalwand van de rivier de Maas ten zuidoosten van Maastricht. De vuursteenmijnen werden ontdekt in 1881 door de Belgische archeoloog Marcel de Puydt tijdens een treinreis van Visé naar Maastricht. Hierbij was hem opgevallen dat de oostelijke dalhelling van de Maas veel overeenkomst vertoonde met prehistorische vindplaatsen in België. Hij besloot op onderzoek uit te gaan en vond op het plateau een groot aantal bewerkte vuurstenen en enkele vuurstenen werktuigen. Tijdens latere onderzoekingen ontdekte hij aan de rand van het plateau een komvormige vuursteenwerkplaats gevuld met een ca. 1,50 m dikke laag vuursteenafslagen. Deze werkplaats kreeg de bijnaam Grand Atelier.

Marcel de Puydt zette zijn onderzoekingen voort tot 1914 en verzamelde een groot aantal oppervlaktevondsten bestaande uit werktuigen van been en hertshoorn, en vuurstenen bijlen, messen, krabbers en pijlpunten.

In 1886 liet de toenmalige eigenaar van het terrein, graaf René de Geloës ook enige opgravingen verrichten. Bij de opgravers was ook de student Dubois die later grote bekendheid zou krijgen als de ontdekker van de Java-mens (*Homo erectus*). In 1903 begon prof. Joseph Hamal Nandrin Nandrin uit Luik met opgravingen in Rijckholt. Zijn onderzoek zou vijftig jaar duren. Hij was de eerste die in 1910 een aantal opgevolde schachten kon lokaliseren, waarbij kwam vast te staan dat de vuursteenwinning

door middel van mijnbouw had plaatsgevonden.

Van Nederlandse zijde bestond er weinig belangstelling voor de opgravingen in Zuid-Limburg en het duurde dan ook tot 1923 voordat de Nederlandse prof. dr. A. E. van Giffen een eerste onderzoek instelde. De vorige onderzoekers beperkten zich voornamelijk tot verzamelen, Van Giffen daarentegen ging meer systematisch te werk. In het Grand Atelier werden proefsleuven gegraven en alle vond-

sten werden in kaart gebracht, terwijl ook resten van schachten werden aangetroffen. Na dit onderzoek bleef alleen Hamal-Nandrin tot 1953 in Rijckholt verzamelen en hierna keerde de rust weer in het Savelsbos.

In 1964 startte een grootscheeps onderzoek door het Biologisch Archaeologisch Instituut van de Universiteit van Groningen onder leiding van prof. dr. H.T. Waterbolk. Op het plateau waar Van Giffen hutkommen had ontdekt, werd met een graafmachine ongeveer één meter van de bovenlaag verwijderd. Tijdens het onderzoek bleek dat men hier niet te doen had met hutkommen maar met opgevulde schachten, waarvan een groot aantal werd blootgelegd. In een sleuf aan de rand van het Grand Atelier werden prehistorische mijngangen aangetroffen, waarbij het tevens duidelijk werd dat de omvang van het mijnveld veel groter moest zijn dan voorheen werd aangenomen. Doordringen in de mijnen bleek echter onmogelijk aangezien de nodige mijnbouwkundige ervaring ontbrak. Weer dreigde het onderzoek beperkt te blijven tot de oppervlakte.

De Werkgroep Prehistorische Vuursteenmijnbouw

Voor W.M. Felder, werkzaam bij de Rijks Geologische Dienst en lid van de Nederlandse Geologische Vereniging afd. Limburg, was dit aanleiding om contact op te nemen met prof. Waterbolk. Hij kwam met het plan om vanuit de helling van het Grand Atelier een tunnel te graven naar het plateau waar prof. Waterbolk de schachten had gelocaliseerd. Deze tunnel zou ca. 140 m lang moeten worden en zou ter hoogte van de prehistorische mijngangen gegraven moeten worden. Hierdoor zou het tevens mogelijk zijn om de mijngangen die links en rechts van de tunnel zouden worden aangetroffen tot een diepte van ca. 10 m te onderzoeken en in kaart te brengen. Dit plan werd aangenomen. Binnen de afdeling Limburg van de NGV werd een Werkgroep Prehistorische Vuursteenmijnen opgericht waarvan ongeveer twaalf mensen lid werden. Onder

hen waren geologen, studenten, fabrieksarbeiders, een leraar en wat zeer belangrijk was, enkele mijnwerkers van de Limburgse steenkolenmijnen. Na verkregen toestemming van de beheerder van het natuurreservaat Savelsbos, kon onder archeologische supervisie van prof. Waterbolk met een proefopgraving worden gestart. De kleinste mijnbouwonderneming van Nederland was geboren.

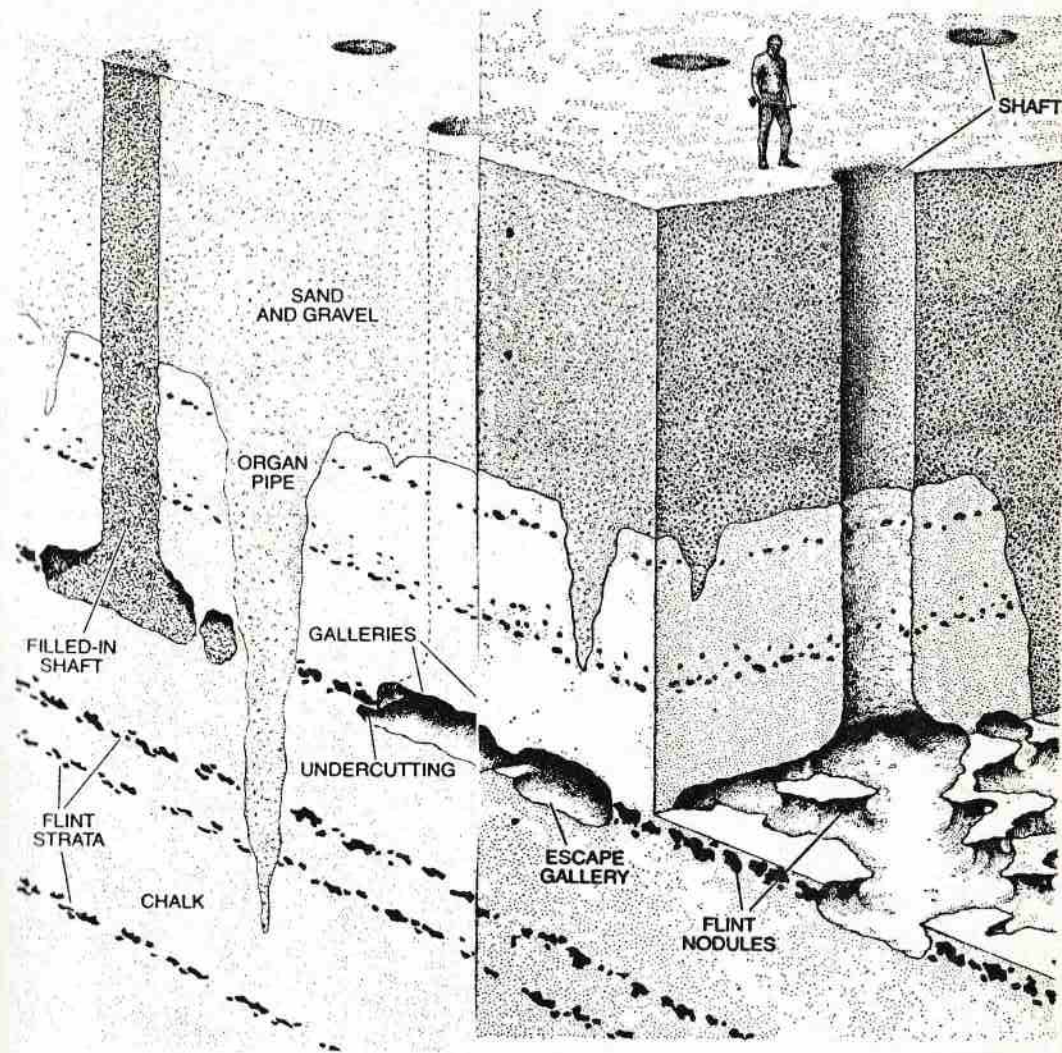
(wordt vervolgd)

De afbeeldingen op de bladzijden 29 en 30 hebben betrekking op het artikel betreffende de vuursteenmijnen.

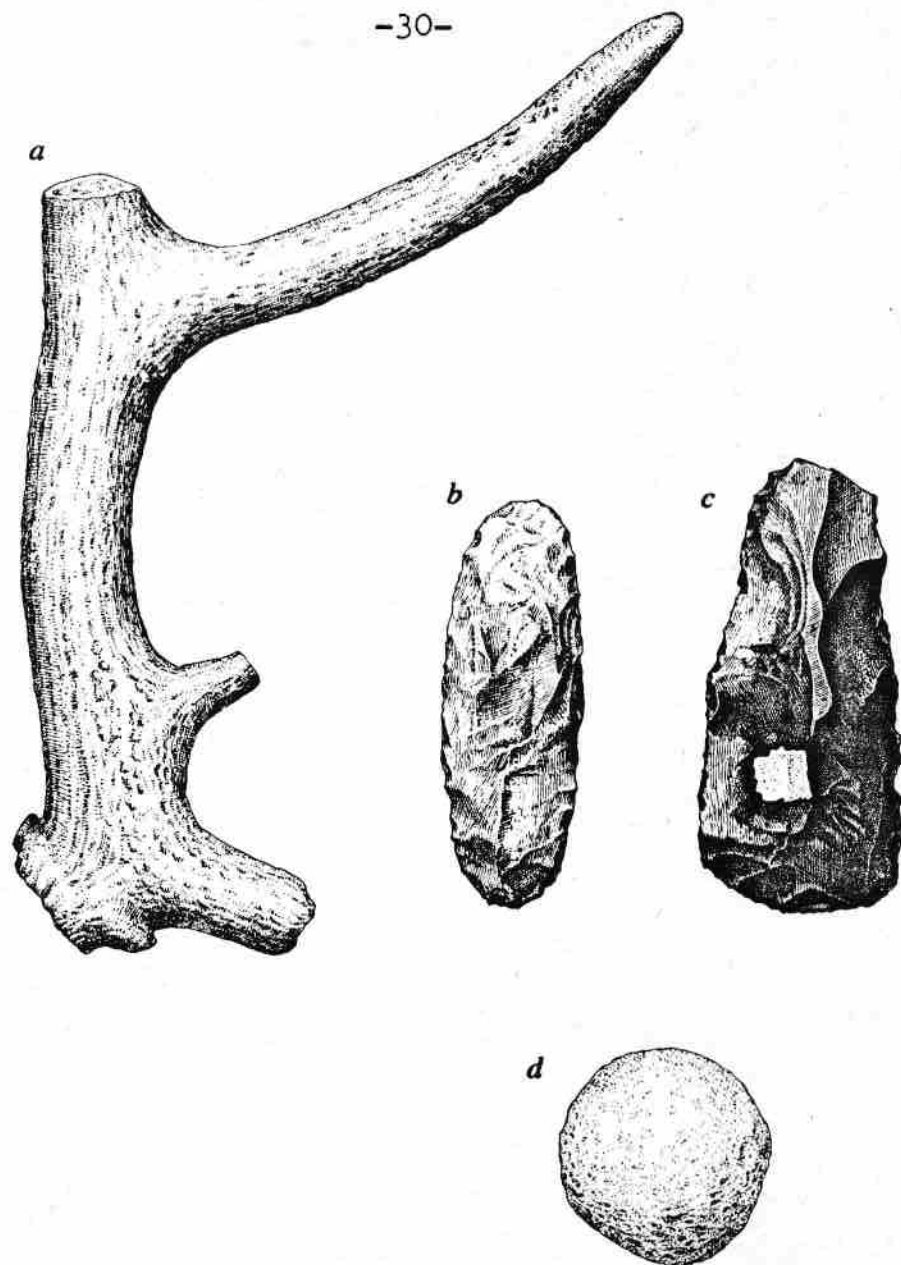

Hoe verleden tijd in een briefhoofd bewaard kan blijven. Dit briefhoofd heeft de Heer Spoorenberg mij ter hand gesteld ter illustratie, evenals die van de melkfabriek te Bergeyk, welke U elders in dit blad zult aantreffen. Voor heemkundigen lijkt mij dit verzamel materiaal bij uitstek.

M. van Zoeren.

Schematische voorstelling vuursteenmijn.
filled-in shaft = dichtgegooide mijnschacht
flint strata = vuursteenlagen. gallery = mijngang
flint nodules = vuursteenklompen
escape gallery = ontsnappingsgang
undercutting = ondergraving

Mijnwerkersgereedschap, gevonden te Rijckholt.
a. houweel van hertengewei. b en c. vuurstenen
bijbladen. d. klopsteen om een botte bijl te
scherpen. Per kubieke meter te verwijderen kalk-
steen versleet men ongeveer vijf bijlen.